

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A falusi megélhetés változásai 1920-2020 között

Megélhetés és stratégiaválasztás a 20-21. században, négy település
esettanulmányain bemutatva.

Balázs-Legeza Borbála

Témavezető: dr. Kavecsánszki Máté

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2023.

I. A doktori értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

Jelen értekezés célja áttekinteni egy százéves időszakot, mely nagyrészt a 20. századot öleli fel a falusi megélhetés változásainak vizsgálatán keresztül: a Horthy-korszak társadalmától a szocializmuson és poszt szocializmuson át napjaink vizsgálatáig (2020-szal bezáróan). A vizsgált korszakokat 4 település példával illusztrálom, ezen 4 település sorsát mutatom be és elemzem az értekezés során: a különböző korszakok új meg új helyzeteiben a települési megélhetési lehetőségek skálájából az egyéni stratégiák kiválasztásáig. A történeti makrofolyamatokat mutatom be mikroszinten. A 20. századra visszatekintve azt mondhatjuk, hogy a falusiak számára – az általam vizsgált falvakban – zömében a földhöz való viszony, a földtulajdonlás mértéke, illetve a mezőgazdasággal összefüggő munkalehetőségek jelentették a megélhetés gerincét, ezért rajzolódik ki az, hogy minden korszakban a „földhelyzet” kerül előtérbe. Így ennek a munkának egyik erőteljes fókuszja esik a mindenkori földbirtok tulajdonosi változásaira, a földbirtokpolitikai folyamatokra, valamint az átlagemberek földhöz való viszonyára – így az agrárium és az agrártársadalom kiemelt szerepet kap. Emellett pedig természetesen egyéb falusi megélhetési formák is megjelennek, melyeket az adott korszakhoz kapcsolódóan bemutatok az egyes településeken.

Hipotézisem szerint egy-egy település sorsára generációkon és társadalmi korszakokon átívelően hatással maradnak a korábbi viszonyok és megélhetési formák, így tehát a falvak mai megélhetési helyzetének kialakulásában még mindig felfedezhetőek a két világháború közötti viszonyok hatásai is.

A kiválasztott falvak a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszaigar, mely jellemzően agrártelepülés, ún. agrárproletár falu, jelentős nagybirtokosi múlttal. A Tolna megyei Gerjen, mely szintén agrárjellegű megélhetési profillal rendelkezett, erősebb volt a nagybirtok és a gazdatársadalom egymás mellett élése, később pedig (a szocialista korszak 70-es éveitől) lehetősége volt környékbeli munkavállalásokra is. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Milota az ukrán határ mellett helyezkedik el egy periferiális régióban, mely által többnyire magára utalva kellett a megélhetését kialakítania, a mezőgazdasági lehetőségek beszűkülésével azonban nehezen talál új megélhetési profilt magának. A Veszprém megyei Dudar mondhatni minden korszakban előnyös helyzetben volt, és viszonylag stabil megélhetési háttérrel rendelkezett. Kezdetben a természeti környezet által nyújtott kiegészítő megélhetési formák biztosították a lakosság jövedelmét, később ipari arculatot kapott, majd a környező nyugat-dunántúli ipari központok is lehetőséget kínálnak a számára.

II. A kutatás előzményei és a dolgozat szerkezete

A dolgozat szerkezetének alapvető jellemzője az egy-egy történeti korszakot bemutató nagy fejezetek. A fejezeteken belül az első részben bemutatom a makrotörténeti síkot: az országos történeti, társadalmi eseményeket, folyamatokat – amelyek a vizsgálódás szempontjából relevánsak. A fejezetek második egysége pedig az általam vizsgált falvak bemutatása az adott korszakban: a mikro szintről tekintve, reflektálva a makro szintre. Itt ezekben a kisebb egységekben, az egyes falvak tárgyalásában bemutatom a települési szintű megélhetési lehetőségeket, melyből aztán az egyéni stratégiák is körvonalazódnak: ki-milyen stratégiát választott a lokálisan rendelkezésre álló lehetőségek halmazából. Ezt a választást nagy mértékben meghatározta az egyén habitusa: ez összeadóhatott a személyiségéből, ambícióiból, valamint az öröklött családi mintákból, mentalitásból.

Ez a szerkezeti felépítés (fejezetenkénti korszakolás, minden fejezeten belül a makro majd a mikro szint bemutatása) alkalmas leginkább arra, hogy jól követhetően végig vezessük az egyes falvak eseményeit, a sorsfordulókat a megélhetési körülmények változásában.

Korábbi kutatómunkáimban főként a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezésében zajló OTKA kutatásokban¹ vettem részt összesen 6 településen, melyeknek célja a 20. századi falu megismerése volt. Ezekben a kutatásokban fordultam a megélhetési lehetőségek és stratégiák vizsgálatának irányába, kezdetben a szocialista korszakot vizsgálva, majd kiterjesztve az érdeklődést a rendszerváltozásra és a posztszocializmusra. Később 2012-ben az SZTE-BTK Szociológia Tanszék hallgatójaként végeztem további terepmunkát Dudaron. Ezek a tereptapasztalatok adták az alapot kutatói munkámban, melyet kiegészítettem 2018-2019 folyamán további terepmunkákkal a kiválasztott 4 településen.

III. Az alkalmazott módszerek bemutatása

Terepkutatási módszereim a klasszikusnak mondható társadalomtudományi módszerek voltak: a résztvevő terepmunka során a megfigyelés mellett főként félig strukturált interjúkat készítettem, a beszélgetések során témakörök voltak megnevezve kitűzött célként, melyekből kirajzolódnak a településen elérhető megélhetési lehetőségek, és az ezen belül választható egyéni stratégiák. A beszélgetés során kitértem azokra a témakörökre, melyekkel a megélhetési stratégiák jól körvonalazhatóak, így például a fő foglalkozás melletti plusz

¹ OTKA K 62412 sz. kutatási program: A 20. század falusi építészetének, lakáskultúrájának és életmódjának változásai. 2006-2010.

OTKA 82103 sz. kutatási program: Rurális építészet, lakáskultúra és életmód a 20. században. 2010-2014.

kereseti módok (háztáji, maszek munkák), a megszerzett jövedelem befektetése (építkezés, lakáskultúra modernizálása, nyaralás, autó, gyerekek iskoláztatása, későbbi segítése stb.) Az adatközlők kiválasztása részben hólabda módszerrel zajlott, részben pedig célirányosan kerestem bizonyos típusú adatközlőket: helyi vezetőket, bizonyos foglalkozásokat űzőket, vagy egy-egy korszakban fontos közösségi szerepet betöltő egyéneket (pl. TSz-elnök, kárpótlási bizottsági tag, stb.).

A doktori kutatás részeként természetesen nagy mértékben támaszkodtam a dokumentumelemzés módszereire: az egyes korszakokhoz kapcsolódó történelmi, társadalomtörténelmi, politikai, gazdasági, néprajzi és szociológiai szakirodalmi eredményekre. Mindezekkel rekonstruáltam a fejezeteimhez szükséges országos makrofolyamatokat, melyeket aztán kiegészítettem a mikrotörténelmi szint bemutatásához a helytörténelmi irodalmak felkutatásával és áttekintésével, ezzel párhuzamba állítva a saját terepmunkák során tapasztalt kutatási eredményeimet. Mindezeket kiegészítettem néhol a korabeli helyi sajtó adataival.

Fontos még kiemelni, hogy a kiválasztott települések kutatástörténete igen változatos. A falvak közül kettő: Tiszaigar és Dudar már komoly kutatotti múlttal rendelkezik. Tiszaigaron 1949-1950 során a Néprajzi Múzeum munkatársai végeztek kutatómunkát monografikus céllal. Bár az összefoglaló kötet, mely ötvözi az egyes kutatók elkészített kéziratait, csak a rendszerváltozás után, 1997-ben jelenhetett meg (Kardos László: Tiszaigar. Egy tiszántúli falu életrajza 1744-1944), de néhány kisebb írás felbukkant a szakma folyóirataiban, majd később, a rendszerváltozás után további munkák is napvilágot láttak a terepmunka eredményeként. Később pedig, 1982-ben egy szociológiai kutatócsoport végezett kutatást a településen, melyből szintén készült egy tanulmánykötet (Lengyel Zsuzsa (szerk.): Tiszaigar. Egy mai magyar falu képe). Emellett szociográfiák és további önálló munkák is napvilágot láttak Tiszaigarral kapcsolatban (Tausz Katalin művei, 1981., 1982., 1984.). Ezt a sorozatot folytatta a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének kutatása 2012-ben, melyen én is részt vettem, majd később 2018-ban önálló terepmunkával kiegészítettem, hogy napjainkig tartó bemutatást készíthessek az értekezésben. A másik, komoly feldolgozottsággal rendelkező település Dudar, ahol a társadalomtudományi kutatásokat tekintve 1937-ben zajlott egy jelentős munka, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának szervezésében külföldi szociológusok részvételével (a londoni Institut of Sociology kutatói valamint Richard és Hilde Thurnwald). A kutatók az eredményeiket magukkal vitték hazájukba, és azok nem kerültek be az itthoni szakmai köztudatba. Ebben úttörő jelentőségű és hiánypótló volt Lencsés Gyula kutatói munkája, aki egy angliai levéltárban, a Keele University Special Collections and Archives gyűjteményében felkutatta,

lefordította és rendszerbe szedte az angol kutatók kéziratait, gyűjtési jegyzeteit, fotóit. Ennek a munkának köszönhetően valóban megismerhetővé vált Dudar 1937-ben (Lencsés Gyula: Angolok a Bakonyban. Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai). Később az 1980-as években több szociológiai kutatás is zajlott a településen, ezek eredményei sajnos nem jelentek meg nyomtatásban. Dokumentumfilm azonban készült az 1987-es kutatás során, melyet Gulyás Gyula és Gulyás János készített Málénkij robot címmel, Gulyás Gyula pedig a filmdokumentációs munkát azóta is folytatja a településen, visszatérő terepmunkákkal. A szegedi Szociológia tanszék az 1937-es kutatás 75. évfordulóján újabb szociológiai kutatást szervezett a településre, melyen magam is részt vettem, az eredményekből tanulmánykötet is született (Lencsés Gyula – Feleký Gábor (szerk.): Múlt és jelen. Szegedi társadalomkutatók Dudaron). Később 2018-ban önállóan is folytattam a terepmunkát, melyen Gulyás Gyula is segítségemre volt, és kiegészítettem a napjainkig tartó vizsgálattal. Mindezek mellett a Száz magyar falu sorozatban is megjelent monografikus igényű helytörténeti összefoglaló.

IV. Az értekezés tudományos eredményeinek tézisszerű felsorolása

1. Az értekezéssel az itt bemutatott falvak kutatástörténetéhez is szeretnék hozzájárulni. A két említett, komoly kutatói múlttal rendelkező település (Tiszaigar, Dudar) esetében jelen disszertáció eredményeivel lehetővé válik a jelenkorig zajló áttekintés. Milota és Gerjen esetében pedig az eddigi kisebb számú kutatói eredmény bővíthet az értekezésben összegyűjtött adatmennyiséggel.
2. A történeti korokat tekintve azt mondhatjuk, hogy a Horthy-korszakban a korabeli földbirtok-megoszlást és jövedelmi viszonyokat bemutató statisztikák tanulsága szerint a társadalomnak rendkívül csekély aránya osztozott a földbirtokok és megszerzett jövedelmek jelentős részén. A földdelrendelkezőknek a közel 80%-a csupán 10 hold alatti birtokkal rendelkezett, ami legtöbbször önmagában a megélhetéshez kevés volt, és kiegészítő jövedelem volt szükséges hozzá. Ők, a földdel rendelkezők 80%-a pedig az ország teljes földbirtokmennyiségének csupán a 17.7%-ával rendelkezett, tehát tömegek birtokoltak kevés földet, és a társadalom kisebbik része pedig a földterületek zöme fölött rendelkezett. Ebben az időszakban az 1930-as

népszámlálás adatai alapján Tiszaigar lakosságának 78%-a mezőgazdaságból nyerte megélhetését. Közülük 55%-uk a nincstelen (gazdasági cseléd és napszámos) rétegbe sorolható, azonban a birtokos rétegnek is nagy része, további 34% 10 holdon aluli területtel rendelkezett, vagyis kiegészítő jövedelemre szorult. A falu lakosságának tehát közel 90%-a megélhetésében a nagybirtoktól való függésben állt.

Gerjenben a lakosság 85%-a a mezőgazdaságból élt, 40%-a tartozott a gazdasági cselédek és földnélküliek csoportjába, valamint további 11% rendelkezett 10 holdon aluli birtokkal, tehát kiegészítésre szorulva. Itt Tiszaigarhoz képest jelentősebb gazdátársadalom alakult ki, tehát a mezőgazdaságból élők fennmaradó része, közel 34% önállóan megélhetett az agrártevékenységből. Milotán Gerjenhez hasonló arányban, 86%-ban éltek a mezőgazdaságból, közülük közel a fele birtokos, és a másik fele földnélküli munkás. Dudaron a népszámlálási adatok szintén a mezőgazdasági megélhetés túlsúlyát mutatják, közülük is 63% rendelkezik valamennyi földterülettel, és csupán 37%-a nincstelen. Ugyanakkor – amit a népszámlálás nem mutat – a korabeli kutatásokból tudjuk, hogy jelentős volt a kiegészítő tevékenységek jelenléte a megélhetésben, valamint a sertést és a tehenet is csordában, községi földeken tartották (ami szintén lehetővé teszi, hogy kisebb földbirtokkal is lehetett jószágot tartani).

Az országos adatok között sokatmondó, hogy a legmagasabb szintű réteg, 526 arisztokrata család rendelkezett Magyarország birtokainak 1/3-a felett. Ők feleltek birtokaikkal 1.5 millió ember megélhetéséért. Összességében a Horthy-korszakról elmondható, hogy a társadalom jelentős része számára a megélhetés rendkívül nehezen volt biztosítható. Sokaknak megfeszített munkával is csak a létminimumot sikerült elérni, a társadalmi mobilitásra pedig rendkívül csekély esélyek voltak.

3. A II. világháború végén bekövetkező földosztás volt a 20. század egyik legnagyobb erejű mezőgazdasági átalakulása: a nagybirtokok erőszakos felbomlasztásával tömegeket juttattak saját földhöz (az állami tulajdon növelése mellett), ami úgy tűnt, évezredek társadalmi igazságtalanságát tesz jóvá. Az élet és a politika azonban bebizonyította, hogy ez az új helyzet nem tartott sokáig: sok újjgazda nem boldogult az önálló gazdálkodással (komplex gazdálkodói tudás, szerszámok, eszközök, vetőmag hiányában), valamint a központi hatalom is a

közös gazdálkodás felé igyekezett terelni a gazdálkodókat. Ez eleinte valóban önkéntesen lezajlott a nem boldoguló kiskgazdákból, később erőszakkal a többi, egyébként megfelelő életkörülményeket kialakító önálló gazdát is bekényszerítették a közös gazdálkodásba. A TSz-esítés idejéből tudjuk, hogy Tiszaigaron 1949. év végére a település szövetkezeti község lett, tehát sikerült a lakosság TSz-ekbe léptetése. Gerjenben (az országos totális kollektivizálásig) 1960-ig csupán egy kis létszámú TSzCs működött, Milotán több különböző TSz is működésnek indult, de több felbomlás és újraalakulás során szintén csak 1960-tól lett egységes a lakosság szövetkezeti tagsága. Dudaron a TSz-esítéssel párhuzamosan nyitották meg a szénbányát, tehát innentől ipari jelleget kapott a település.

A szövetkezetekbe kényszerítések traumáját később azzal enyhítették, hogy teret engedtek a háztáji kiskgazdaságoknak, ahol a korábbi önálló paraszti életvitel utat törhetett, és mindenki az egyéni ambíciói mentén megélhette paraszti önállóságát – kisüzemi, vállalkozói szinten, és erősen korlátozott körülmények között. Ennek a korszaknak a falusi megélhetés szempontjából nagy előnye volt a *kiszámítható megélhetés*. Éveken, évtizedeken át fix tevékenységekkel és fix kiegészítő jövedelmekkel kalkulálhattak a falusiak, melyek a hétköznapi létminimumon felül az előrejutást, boldogulást, gyarapodást segítették. Itt tehát a megfeszített munkának és a magas energiabefektetésnek volt látványos eredménye a megélhetésben: bár a korábbi paraszti cél, a földbirtok és a gazdaság gyarapítása nem, vagy csak kis mértékben és korlátozott keretek között volt megvalósítható,² de az életkörülményekben és életmódban jelentős változtatásokra voltak képesek a kiszámítható és jelentős többletjövedelmek által. Nagy arányú modernizáció indult meg a lakáskörülményekben, az építkezés, lakberendezés, elektronikai eszközök terén. Emellett az autóvásárlás, nyaralások, és a gyerekek segítése révén is jelentős lehetőségek nyíltak meg ezáltal.

4. A falusiak megélhetésének évtizedes kiszámíthatóságában hozott éles váltást az 1989-1990-es rendszerváltozás. A korábbi stabil megélhetési környezet szétfoszlott, és a piaci viszonyok és igények váltak meghatározóvá. A nagyüzemi mezőgazdaság is jelentősen átalakult vagy megszűnt. A kárpótlással és a szövetkezetek részaránytulajdonának szétosztásával igyekeztek a falusi lakosságot

² Földet venni nem lehetett a jövedelemből, de a gazdaságot egyéb formában fejleszteni igen, pl. fejtógép, kópasztógép vásárlása, fóliasátor felállítása, ólak, istálló építése stb.

újra földhöz juttatni, de végeredményben ez is ugyanazokba a zsákutcákba futott bele, mint a korábbi földosztások. Az új földtulajdonosok sok esetben nem voltak arra alkalmasak, hogy önálló, önellátó családi gazdaságot működtessenek. Egyik oka ennek sokszor a túl kicsi földterület (mint az 1920-as Nagyatádi-féle földreformnál is), másik oka a gazdálkodói tudás, eszközök, infrastruktúra hiánya (mint az 1920-as és az 1945-ös földosztásnál is), továbbá itt már a vállalkozói habitus is jelentős képességeket kívánt a boldoguláshoz, az új kapitalista piaci viszonyok között. Így a rövidéletű kis farmgazdaságok jelentős része néhány éven, évtizeden belül újra átrendeződött, és a birtokmegosztás újra nagybirtokokba tömörült.

Tiszaigaron a TSz Kft. formába alakult át, és a korábbi tagság némely része eladta a kapott földjét, de egy jelentős része ragaszkodott tagságának fenntartásához és a szövetkezet működtetéséhez. Gerjenben a TSz a rendszerváltozás után jóformán változatlanul működött tovább, tagjai nyugdíjazása után fokozatosan csökkenő létszámmal. Az állami gazdaság kisebb egységekre bomlott, melyek Kft. formában működtek tovább. A nagyüzemek átalakulását tehát viszonylag sikeresen adaptálták az új körülmények közé. Milotán a melléküzemágak jelentősége tudta csupán fenntartani a TSz működését, és a rendszerváltozáskor ezek megszűnésével a szövetkezet is csődbe ment. A kiosztott tulajdonrészekben és földeken szinte mindenki megindult a kisüzemi termeléssel, azonban a kezdeti önálló évek sikere után eluralkodott a felvásárlói kiszámíthatatlanság, aminek következtében a kisgazdaságok sorra felszámolták tevékenységüket. Dudaron a bánya bezárása magával vonta a többi, kapcsolódó üzem felszámolását is, kezdetben óriási munkanélküliséget húzva magával.

A falusi életkörülményekben és megélhetésben hosszú időre a bizonytalanság, létbizonytalanság vette át a vezető szerepet, mely helyzet sok esetben és sok helyszínen máig sem oldódott meg. A korábbi kiszámíthatósággal szemben a kiszámíthatatlanság lett a legerősebb jellemző a falusi lakosok számára. Ebben az időszakban kezdett megerősödni a régiós elhelyezkedés befolyása a település megélhetési körülményeire.

5. A falvak mai megélhetését tekintve kijelenthetjük, hogy a mezőgazdasági profil már nincs jelen. Az egyes településekhez tartozó földterület legtöbb esetben új, modern nagybirtokok kezén összpontosul, akik néhány fős dolgozói gárdával és jelentős gépállománnyal végzik a szükséges munkákat. A tulajdonos sok esetben nem kapcsolódik a faluhoz, vagy a falubeliek nem is ismerik a személyét, esetleg olyan nagyvállalkozó, akinek nem a fő profilja a mezőgazdaság, csupán a tőkét fektette

ebbe az ágazatba. A mezőgazdaság terén azt mondhatjuk, hogy földhöz jutni talán minden korábbinál nehezebb, mert akinek van földbirtoka, az igyekszik megtartani, és lehetőleg minél többet szerezni mellé. A gépesítési, nagyüzemi keretek miatt a földek mennyiségének a növelésével nem növekszik arányosan a termelési költség, és az EU-s támogatásoknak köszönhetően még úgyis lehet nyereséges gazdasági évet zárni, ha a felvásárlási ára alacsonyabb is a terményeknek. Azokon a településeken – az általam vizsgált falvak közül – ahol nincs jelentős, napi szinten megközelíthető ipari központ vagy nagyváros, ott a falun belüli megélhetés fő tengelye a közfoglalkoztatás. Ezt pedig nemigen nevezhetjük megfelelő, stabil megélhetésnek, csupán egy néhány havonta vagy évente változó, a lokális hatalomnak erősen kiszolgáltatott helyzet, melyből az adott földrajzi, társadalmi és mentális körülmények miatt kitörni igen nehéz. Tiszaigaron a mezőgazdasági nagyüzemek dolgozói egyre csökkentek, majd az akkori állami gazdaság utódcégeit egy nagybefektető vásárolta fel, és cégeinek sorába olvasztotta. A termelőszövetkezetből alakult Kft. napi szintű megélhetést már keveseknek nyújt, a korábbi tagoknak van még benne tulajdoni aránya, amely alapján részesedéshez jutnak az év végi bevételből. Mindezek mellett a környékben megélhetési központi szerepet betöltő város nincs, a régiós elhelyezkedés alapján is kevés az infrastrukturális fejlesztés, a felnövő generációk többnyire elhagyják a települést. Az itt maradó lakosság számára legnagyobb arányban a közfoglalkoztatás nyújt 'lehetőséget' a megélhetésre, valódi megélhetésnek azonban ez aligha nevezhető. Gerjenben a nagyüzemekben tulajdonosváltások történtek a 2010-es évek során: a korábbi TSZ-t is és az állami gazdaságot is külső befektetők vásárolták meg a helyi tagoktól és tulajdonosoktól. Mindezek mellett a település megélhetése napjainkban stabilnak mondható (mutatja ezt a közfoglalkoztatottak alacsony száma is), a környező nagyvárosok a szolgáltatási szektorral és a paksi atomerőmű jelentőségével kielégítő megélhetési palettát kínálnak. Az atomerőmű bővítésével további fejlődés várható Gerjenben. Mivel a kisüzemi, mellékkereseti céllal foglalkozó mezőgazdasági termelők kiszorultak a szabadpiaci körülmények miatt, a teljes kiszámíthatatlanság volt jellemző, főként a gyümölcsstermesztés területén. Emiatt a legtöbben már felhagytak ezzel, néhány családi gazdálkodó műveli a környékbeli (kevés) földterületet. Földrajzi elhelyezkedése révén Milota van a leghátrányosabb helyzetben, infrastrukturális körülményei rendkívül megnehezítik a munkavállalás lehetőségeit.

Dudar a szerencsés nyugat-dunántúli régióban helyezkedik el, így megélhetési lehetőségeinek széles skálája áll rendelkezésre – ingázási távolságban. Ugyanakkor a településen belüli munkavállalási lehetőségek, helyi vállalkozások is viszonylag színesek, a falu megélhetése tehát stabilnak mondható. A település profiljában is erre törekszik: stabil lakóhelyet biztosítani az ingázó lakosságnak.

6. A 20. századon végig tekintve szinte mindegyik korszakhatáron volt egy földosztás, földtulajdon-átrendeződés, és ezeknek voltak azonos elemei és következményei is, melyek hasonlóan zajlottak. Az 1920-as és az 1990-es földbirtok-átalakulásra egyaránt jellemző volt, hogy kisméretű parcellák kerültek kiosztásra, melyek önmagukban nem voltak alkalmasak arra, hogy megélhetést biztosítsanak a tulajdonosoknak. Az 1920-as, 1945-ös és 1990-es átrendeződési folyamatra is jellemző volt, hogy az új tulajdonosok jelentős része nem volt alkalmas az önálló gazdálkodásra: nem volt hozzá komplex gazdálkodói tudása és a szükséges eszközök sem álltak rendelkezésre, hogy önállóan vezessen egy gazdaságot. Hasonló elem az is mindegyikben, hogy az eszközök híján rászorultak mások segítségére: ángáriába, vagyis visszasegítésre kényszerülve, melyben sok esetben a fogatos segítséget két-háromszorosan kellett gyalogmunkával visszadolgozni. A 20. század végén a gépesített munkafolyamatok jelentős pénzbeli költséget jelentettek a tulajdonosnak, ami az összegzett bevétel egyébkéntis változó mértékét gyengítette. Mindegyik folyamat végül a birtokkoncentráció felé mutatott, bár nem azonos formában. 1920-ban mivel nem volt jelentős a fölhöz juttatottak köre, ezért nem volt látványos a földeladásokkal járó birtokkoncentráció, pláne mivel egy egyébként is koncentrált birtokstruktúra volt ekkoriban uralkodó. Az 1945 utáni birtokkoncentráció a nagyüzemi, szövetkezeti gazdálkodás irányába zajlott. 1990 után volt a legerősebb a koncentrálódás folyamata: jelentős tömegek jutottak ekkor viszonylag kis méretű földekhez, melyekkel egy részének nem is volt célja, hogy kezdjen valamit, másik része lehet, hogy megpróbálta művelni, de sok esetben néhány év alatt zátonyra futott vele.

7. Az általam vizsgált falvakról azt mondhatjuk, hogy közülük kettő szinte sikeres utat járt be (Gerjen és Dudar), a másik kettő pedig minden korban nehezebben találta meg a megélhetését. Tiszaigara a nagybirtok által meghatározott agrárproletár faluként indult a bemutatás elején, lokális társadalmában a gazdasági cselédség és a nincstelen, napszámos réteg jelentős arányban volt jelen. Az államosításokkal, kollektivizálással a falu lakossága a mezőgazdasági nagyüzemekben megtalálta a megélhetését, a kiegészítő háztáji üzemekkel együtt, illetve az ekkori fiatal generációból nagy arányban az ingázást is választották az ipari munkavállalásban. A rendszerváltozás után még továbbra is megmaradt egy ideig a nagyüzemek meghatározó jelenléte, azonban ezek szűkülésével és felszámolásával napjainkra jóformán csak a közfoglalkoztatás maradt. Gerjenben már a kezdeti korszakban is erős gazdatársadalom volt jellemző a település lakosságára, a nagybirtokok majorsági cselédei mellett. Később az államszocializmusban a mezőgazdasági nagyüzemek továbbra is stabil megélhetéssel álltak rendelkezésre, és a rendszerváltozás után sem vált uralkodóvá a kilátástalanság. A nagyüzemek – bár megváltozott szerkezeti struktúrában – de továbbra is jelen maradtak a település életében, azonban ekkorra a környező ipari és infrastrukturális központok (Paks, Szekszárd) is megfelelő munkaerőfelszívó hatással bírtak. Napjainkban is mindezekkel a település megélhetése stabilnak mondható. Milota több szempontból is hátrányos körülményekkel küzd, hiszen egy perifériális régióban helyezkedik el, ahol az infrastrukturális és gazdasági fejlesztések csekélyebb arányban vannak jelen, mint az ország nyugati területein. Emellett az aprófalvas településszerkezetből is következően mezőgazdasági földterülete is igen csekély, melyen a lakosoknak osztoznia kellett az idők során. A Horthy-korban az önálló gazdatársadalom volt jellemző (uradalmi nagybirtok csupán egy volt, de kevésbé volt hatással a falu közösségére), és bár jelentős nincstelen réteg is jelen volt a falu társadalmában, mégis a kiegészítő jövedelmekkel és a Tisza közelsége miatt elérhető kubikos munkalehetőségekkel valamelyest ki tudták alakítani a megélhetési egyensúlyokat. A kollektivizálás és a szocializmus idejében a földek szűkösségét hatékonyan tudták kompenzálni melléküzemágak

működtetésével. Valódi megélhetési problémák a rendszerváltozás után jelentkeztek a településen, melyek azóta csak egyre mélyülnek. A kárpótlással és a szövetkezeti vagyon kiosztásával a kisméretű gazdaságok eleinte igyekeztek jövedelemhez jutni a mezőgazdaságból, akár kiegészítő keresetként is (Milotán jellemző volt a gyümölcsstermesztés: alma, szilva, meggy, dió). A piaci alapon működő új gazdasági berendezkedés azonban a nagykereskedelmi és felvásárlói befolyással egyre több kisgazdaságot kényszerített rá a kilépésre. A mezőgazdasági lehetőségek megszűnésével azonban nem alakult ki új megélhetési profil a lakosság számára, így napjainkra – Tiszaigarhoz hasonlóan – a közfoglalkoztatás jelenti a legerősebb 'megélhetést'. Dudar a kezdeti korszakban is természeti adottságai révén (erdők és hegyvidék közelsége, szén-és mészegetés, valamint famegmunkálás) és közeli piaci városközpontja révén ki tudott alakítani egy viszonylag stabil, több lábon álló megélhetést. Az államszocializmus idején megnyílt a szénbánya, mely hatalmas infrastrukturális fejlődéssel és településfejlesztéssel járt együtt. A település a rendszerváltozás után, bár a bánya és a hozzá kapcsolódó üzemek bezártak, viszonylag hamar ki tudta alakítani új stratégiáit: az ingázó közelségben fekvő nagyvárosokban dolgozók számára stabil háttérrel tud nyújtani a megélhetési körülményekben.

8. Az értekezésben áttekintett 100 év megélhetési lehetőségeinek változásairól azt mondhatjuk, hogy kirajzolódik a hipotézisem felvetése: a korai birtokviszonyok és megélhetési formák kihatással vannak minden korszak megélhetési lehetőségeinek formálódására, egészen a napjainkban elérhető lehetőségekig. Nem állítom, hogy kizárólagosan ezek határozzák meg egy-egy település boldogulását, hiszen napjaink időszakára a városok és infrastrukturális központok közelsége van a legerősebb hatással. Ugyanakkor megfigyelhető a korábbi viszonyok és a lakossági mentalitás terén a hatás: az agrárproletár Tiszaigar nem találja a helyét a nagyüzemi környezet nélkül. Az önálló gazdatársadalommal bíró Milotán azzal, hogy a mezőgazdasági megélhetést kihúzták a lábuk alól, szintén nem találják a helyüket. Gerjen korábban is több lábon állt: nagybirtokok, önálló gazdák, és viszonylag erős városi munkalehetőségek (Szekszárd, Paks, a Duna

túloldalán Kalocsa), ezáltal ma is megfelelő megélhetési körülmények között él. Természetesen itt hozzá kell tenni, hogy Gerjen mai megélhetésében nagyon erősen jelen van a paksi atomerőmű és annak bővítése. Dudar szintén több lábon álló település volt, amellett, hogy városi központokkal is megfelelő ellátottsággal bírt már korábban is. E két utóbbi, stabil megélhetésűnek mondható településen megfigyelhető a lakosság mentalitásában is a stabilitásra való hajlam: a településen belül is jellemző a vállalkozások, különféle szolgáltatások széles köre (üzletek, építési vállalkozók, kisebb üzemek, kényelmi szolgáltatások, stb.)

Nyilvántartási szám: DEENK/103/2023.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Balázs-Legeza Borbála
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
MTMT azonosító: 10087941

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű könyvrészletek (5)

- Balázs-Legeza, B.:** A mezőgazdaság falusi rendszerváltása: Ilyen volt - ilyen lett.
In: A "létező szocializmus" életvilágai : A vidéki miliók rendszerváltása. Szerk.: Mikó Zsuzsanna, Szegedy-Kloska Tamás, Tamáska Máté, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára ; Szentendre : Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Budapest, 65-80, 2023.
- Balázs-Legeza, B.:** A szocialista korszak hatása a magyar paraszttársadalomra: Polgárosodás és paraszttalanítás.
In: Táj és kultúra 1.. Szerk.: Kavecsánszki Máté, Marinka Melinda, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék, Debrecen, 160-165, 2018, (Studia Folkloristica et Ethnographica, ISSN 0138-9882 ; 63.) ISBN: 9789634900733
- Balázs-Legeza, B.:** A falu és a falubeliek élete a bánya működése idején (Dudar).
In: Múlt és jelen. Szegedi társadalomkutatók Dudaron. Szerk.: Lencsés Gyula, Feleky Gábor, Belvedere, Szeged, 182-194, 2013, (Településszociológiai tanulmányok, ISSN 1789-3798 ; 4.) ISBN: 9786155372049
- Béki, O., **Balázs-Legeza, B.:** A történelem sodrában: Mikrotörténetek dudari emberekről.
In: Múlt és jelen : Szegedi társadalomkutatók Dudaron. Szerk.: Lencsés Gyula, Feleky Gábor, Belvedere, Szeged, 154-170, 2013, (Településszociológiai tanulmányok, ISSN 1789-3798 ; 4.) ISBN: 9786155372049
- Balázs-Legeza, B.:** Olaj és TSz a faluban: Szocialista megélhetési stratégiák Magyarország két sarkában.
In: Vidéki életmódváltozások a 20. században. Szerk.: Cseri Miklós, Sári Zsolt, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 213-227, 2009. ISBN: 9789637376818

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (3)

- Balázs-Legeza, B.:** Mi a helyzet falun, ma?
Ház és ember. 31, 131-144, 2019. ISSN: 0230-0044.
- Balázs-Legeza, B.:** "Hát abba' az időbe lehetett boldogulni.": A kiszámítható megélhetési stratégiák a szocialista korszak magyarországi falvaiban.
Ház és ember. 27, 203-224, 2015. ISSN: 0230-0044.

8. **Balázs-Legeza, B.:** Egy sikeres élettörténet a szocializmus időszakában: A társadalmi mobilitás, kapcsolatháló és a szerencse jelentősége egy életút alakulásában.

Belvedere Meridionale. 25 (2), 54-63, 2013. ISSN: 1419-0222.

DOI: <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2013.2.5>

Magyar nyelvű konferencia közlemények (3)

9. **Balázs-Legeza, B.:** Falusi megélhetési stratégiák a szocialista korszakban - esettanulmányok.

In: Tavaszi Szél - Spring Wind 2019, Tanulmánykötet III.. Szerk.: Bihari Erika, Molnár Dániel, Szikszai-Németh Ketrin, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 591-596, 2020.

ISBN: 9786155586521

10. **Balázs-Legeza, B.:** Megélhetési lehetőségek a 21. század magyar falvaiban - esettanulmányok.

In: Rurális térségek a 21. században tudományos konferencia : tanulmánykötet. Szerk.:

Bálint Csaba, Földi, Péter, Kápolnai, Zsombor, Kovács, Csaba József, Nagyné, Molnár

Melinda, Zsarnóczky, Martin Balázs, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Gödöllő, 23-30, 2019. ISBN: 9789632698533

11. **Balázs-Legeza, B.:** A vidéki megélhetés átalakulása a poszt szocialista Magyarországon.

In: Tavaszi Szél 2018 : Tanulmánykötet. Szerk.: Keresztes Gábor, Szabó Csaba,

Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 479-490, 2018. ISBN: 9786155586316

További közlemények

Magyar nyelvű könyvek (1)

12. Arapovics, M., **Balázs-Legeza, B.**, Barátné Hajdú, Á., Beke, M., Brüll, E., Csonka-Takács, E.,

Fehér, M., Gulyás, G., Harkai, N., Kajári, G., Kleisz, T., Ládi, L., Németh, L., Péterfi, F., Tóth,

M., Varga, K., Vercseg, I.: Közösségfejlesztés módszertani útmutató. Szabadtéri Néprajzi

Múzeum MOKK, NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Országos Széchényi

Könyvtár, Budapest, 78 p., 2017. ISBN: 9789632006659

Magyar nyelvű tudományos közlemények hazai folyóiratban (1)

13. **Balázs-Legeza, B.:** Torockó, a néprajzi sztár.

Ház és ember. 28-29., 317-327, 2017. ISSN: 0230-0044.

Egyéb folyóiratközlemények (2)

14. **Balázs-Legeza, B.:** Tamáska Máté: Torockó felfedezései.

Ethnographia. 128 (4), 754-755, 2017. ISSN: 0014-1798.

15. **Balázs-Legeza, B.:** "A mi 56-unk": Az 1956-os forradalom 60. évfordulós rendezvénye a szentendrei Skanzenben.

Honismeret. 44 (6.), 41-44, 2016. ISSN: 0324-7627.

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudománymetriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2023.04.06.

